

DAL MEHMED ÇELEBİ

Āşafī
(ö. 1587)

HAYATI

Tezkirelerde uzun boylu olması nedeniyle Dal veya Qoca¹ sıfatları ile kendisinin ve ailesinin mesleklerinden ötürü de Oqçuzāde ve Defterdār² lakaplarıyla anılan M.Ç. asıl meşhur olduğunu ifade ettiği Āşafī mahlasını *Şecā'atnāme* adlı eserinde sıkça kullanır.³ Muhtemelen 16. yüzyılın ilk yarısında dünyaya gelmiş olan M.Ç.'nin ailesi hakkında fazla bilgi bulunmamakla beraber bazı kaynaklarda Oqçuzāde olarak anılması asker kökenli bir aileye mensup olduğunu gösterir.⁴ Ḥasan Çelebī (ö. 1012/1064) onu I. Süleymān'ın (926-974/1520-66) bölük halkına mensup sadık kullarından biri olarak tanımlar.⁵ Bununla beraber meslek hayatına divan katipliğiyle başlaması M.Ç.'nin iyi bir eğitim aldığına işaret eder.

M.Ç. 985/1577 yılı sonlarında Safavī İrān'a savaş ilan edilmesi ile birlikte Lala Muştāfā Paşa'nın (ö. 988/1580) himayesinde sefer katibi olarak hizmete girmiştir.⁶ Qafqasya'nın fethinden sonra, Ramazan 986/Kasım 1578 tarihinde Şirvān serdarlığına tayin edilen Özdemiroğlu °Osmān Paşa'nın (ö. 993/1585) tezkereciliğine getirilmiş ve yeni kurulan Şirvān eyaletinin tahrir işlemlerini yapmıştır (986/1578).⁷ 987/1579 yılı sonunda Qafqasya'da Osmanlı yönetimine yönelik Safavī baskısının artmasıyla birlikte Osmanlı birliklerinin Demirçapu'ya (Darband) çekilmesinde önemli görevler üstlenmiştir. Bundan sonraki üç yıl boyunca bir Osmanlı bürokratından ziyade bir asker gibi °Osmān Paşa'nın emri altında çalışan M.Ç. bu paşanın tekrar Şirvān'ı ele geçirme çabaları çerçevesinde Şemāhī kuşatmasına ve Qırım kuvvetleriyle beraber de Gence akınına (987/1580) katılmış, 989-990/1581-82 kışında ise yine °Osmān Paşa tarafından bir miktar askerle Qabala kalesinin zaptı ve tahkimi ile görevlendirilmiştir.⁸ Ancak kalenin Safaviler'in eline geçmesiyle birlikte M.Ç. de esir düşmüştür.⁹

M.Ç. Tebriz'de ve İsfahān'da geçirdiği esirlik hayatı süresince ilmine hürmeten kendisine saygı duyulduğunu, ancak İrānlı sorgu heyetinin Osmanlılar ile ilgili sorularına istenen cevapları vermemesi üzerine Alamūt kalesine gönderildiğini belirtir.¹⁰ Yaklaşık iki yıl Alamūt'ta kalan M.Ç. 985-989/1577-81 yılları arasında gerçekleştirilen Şirvān seferlerine katılmış olan eski dostu ve kader arkadaşı Gāzī Girāy'ın (ö. 1016/1607) yardımları ile kale hapsinden kurtularak 992/1584 senesinde İsfahān'a gönderilmiştir.¹¹ Bir süre burada kalan M.Ç. Safavī devletinin iç sorunlarından faydalanarak önce Şirāz'a, oradan da deniz yolu ile Başra'ya kaçmayı başarmış ve nihayet Bağdād ve Diyārbekir (Diyarbakır) yoluyla bu esnada Tebriz seferine çıkmış bulunan eski hamisi Özdemirođlu °Osmān Paşa'nın karargahının bulunduğu Erzürüm'a gelmiştir.¹²

993/1585'te °Osmān Paşa'nın Tebriz seferine katılmış olan M.Ç. İbrāhīm Çavuş'un (ö. 1590'dan sonra) yanısıra sefer müverrihi olarak hizmet etmiş olmalıdır.

Tebriz'in fethinden sonra muhtemelen hamisi Özdemiroğlu °Osmân Paşa'nın himmeti ile Kefe (Theodosia) beylerbeyliğine getirilen¹³ M.Ç. bu görevindeki hoşnutsuzluktan dolayı aynı yıl Halep beylerbeyliğine atanmış,¹⁴ bu görevden alındıktan kısa bir süre sonra da 995/1587 yılında vefat etmiştir.¹⁵ Mehmed Şâh Efendi (ö. ?, 17. yy. ilk yarısı) M.Ç.'nin oğludur.¹⁶

ESERLERİ

① *Şecâ'atnâme*

M.Ç. bu manzum tarihinde Zilkade 993/Ekim 1585 tarihinde Tebriz seferi esnasında vefat eden hamisi sadrazam Özdemiroğlu °Osmân Paşa'nın hayatını menkıbevi bir şekilde anlatmıştır. Serdarın 933-986/1527-78 seneleri arasındaki hayatını muhtasar bir şekilde işleyen M.Ç., paşanın Şirvân ve Dağıstân'daki muharebelerinden, Qırım Hamı Mehmed Girây (ö. 992/1584) ile yaptığı mücadeleden ve Tebriz seferinden ise detaylı olarak bahsetmiştir. Yer yer Gâzi Girây'ın ve kendisinin bu esnadaki faaliyetlerinden de bahseden yazar eserin giriş kısmında °Osmân Paşa'nın savaşlardaki cesaretini anlatan otuz kırk cüzden oluşan bir eseri Firdevsî'nin (ö. 411/1020) *Şehnâme*'si tarzında yazmayı amaçladığını ifade eder. Eserin her cüzü farklı bir konuyu ele alır. Eserinin III. Murâd'ın (982-1003/1574-95) teşvikiyle nazm olunduğunu kaydeden M.Ç. eserin giriş kısmını nesir, geri kalanını mesnevi tarzında yazmıştır.¹⁷ Hatimede 994/1586 olarak verilen yazılış tarihinin giriş kısmında 995/1587 olarak nazım halinde düşülmesi dibace bölümünün bir yıl sonra yazıldığını gösterir.

M.Ç. eserini sanatlı bir üslupla yazdığını ifade ederse de, benzeri eserlerden mesela Şubhî'nin (ö. 1008/1600) *Şehnâme*'sinde kullandığı dille karşılaştırıldığı zaman, *Şecâ'atnâme*'nin daha sade bir Osmanlıca ile yazıldığı anlaşılır. Eserde anlatılan olayların çoğu yazarın kişisel gözlemlerine dayanır. °Osmân Paşa'nın hayatının 986/1578 senesine kadarki kısmına dair genel tezkere kitaplarında bulunmayan bilgileri içerir ve doğu seferlerini detaylarıyla anlatır.

İçindekiler (Istanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY 6043'e göre):

Giriş (2a-12b); Çıldır ile Qoyun Geçidi muharebeleri ve ordunun Şirvân'a ulaşması (12b-25a); Lala Muştafa Paşa komutasındaki ordunun Erzurum'a dönmesi ve °Osmân Paşa'nın Şirvân'da vezaret ünvanı ile kalması (25a-32b); °Osmân Paşa'nın beylerbeyi olarak Habeşistân, Yemen, Başra, Bağdâd ve Diyârbekir'deki hizmetleri (32b-39b); °Osmân Paşa'nın Şirvân'da Safavi kuvvetleri ile mücadeleleri (39b-79a); Osmanlı kuvvetlerinin Demirqapu'ya çekilmesi ve burayı üs haline getirmeleri (79a-97b); °Osmân Paşa'nın Qırım kuvvetleri ile beraber Şirvân'ı tekrar ele geçirmesi (97b-110b); Osmanlı kuvvetlerinin Şirvân'daki savaşları (110b-140a); Gâzi Girây ve M.Ç.'nin Safaviler'e esir düşmeleri (140a-161b); İmâm Qûlî muharebesi (161b-182b); °Osmân Paşa'nın Kefe'ye dönmesi ve bu esnada vuku bulan muharebeler (182b-199a); Qırım Hamı Mehmed Girây'ın tahttan indirilmesi (199a-225a); İstanbul'a dönüş ve vezir-i azamlık makamına geçiş (225a-232a); Tebriz seferinden önce vuku bulan hadiseler (232a-237a); Tebriz seferi (237a-245b); M.Ç.'nin İran'dan kaçışı (245b-263b); Tebriz'in fethi esnasında beylerbeylerin mücadeleleri (263b-281b); °Osmân Paşa'nın vefatı (281b- 286b); Hatime (286a-289b).

Şecâ'atnâme'nin günümüze kadar gelen iki nüshasından İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunanı çok süslü olup güzel bir nesihle yazılmıştır. Yazar eserde 88 minyatür olduğunu belirtir.¹⁸ Bu nüshada ise 77 minyatür vardır. 53a-b minyatür yapılmak üzere boş bırakılmış, diğer bazı minyatürler de muhtemelen tahrif olmuştur. Bu minyatürlerden bazılarının *Ta'rîh-i 'Osmânî Encümeni Mecmû'ası*'nda tıpkıbasımını yapmış olan Mehmed 'Arif bu resimlerin 15. yüzyıl Osmanlı minyatür sanatının örneklerinden olduğunu tespit ettikten sonra, minyatürlerde savaşa katılan ve daha sonra sarayda hizmet eden İranlı bir sanatkarın da katkısı bulunduğunu belirtir.¹⁹ Buna kanıt olarak da kitabın baş ile son taraflarında bulunan resimler arasındaki renk farklılığını gösterir.

Kitabın dibacesinden III. Murâd için yazılarak takdim olduğu anlaşılır. Kitabın sultana arz edilmesini gösteren bir minyatür bütün bir sayfaya yerleştirilmiştir (9b). Bu nüshanın ilk sayfasında bulunan üç mühürden ilki nesihle yazılmış Selîm bin Muştafâ Hân tuğrası, ikincisi ise talik hattla yazılmış olan "Selîm bin Muştafâ Hân [1]197" ibaresidir. Üçüncü mühür ise yine III. Selîm'e (1202-1222/1789-1807) aittir. Nüshanın III. Murâd'a sunulmakla beraber *Şecâ'atnâme*'nin bu nüshasının II. 'Abdülhamîd döneminde (1293-1327/1876-1909) Yıldız Sarayı'na taşındığı ve daha sonra İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ne devredildiği anlaşılmaktadır.

Topkapı Sarayı Revan Köşkü Kütüphanesi nüshası ise 1201/1786 tarihinde Muştafâ Qapudan adlı bir şahıs tarafından çoğaltılmıştır. 'Osmân Paşa'nın Qafqasya'dan Qırım'a dönerken Ruslarla yapmış olduğu muharebe bu nüshanın giriş kısmına kaydedilmiştir.²⁰ Diğer nüshadan farklı olarak bir çok atlamalar ve tekrarların olduğu bu nüshanın bazı sayfalarında minyatürler için boş yer bırakılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Yazmalar: (1) İstanbul, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY 6043; 2a-289b, 15 satır, nesih. (2) İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan 1301; 2a-240b, 15 satır, nesih (F.E. Karatay. *Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmalar Kataloğu* (İstanbul, 1961), c. 1, 145).

Genel Kaynakça: Râhimizâde İbrâhîm Çavuş. *Gonca-ı Bâğ-ı Murâd*. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul, TY 2372, 74b-75a. 'Abdurrahmân Şeref. "Özdemiroğlu 'Osmân Paşa." *Ta'rîh-i 'Osmânî Encümeni Mecmû'ası*, IV/24 (1332/1914), 1499-1500. Mehmed 'Arif. "Özdemiroğlu 'Osmân Paşa Maqâlesine Zeyl: *Şecâ'atnâme*." *Ta'rîh-i 'Osmânî Encümeni Mecmû'ası*, VI/26 (1332/1914), 111-118. İ.H. Danişmend. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (Ankara, 1961), c. 3, 60-90. Franz Babin ger. *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. Çev. C. Üçok (Ankara, 1982), 130. Joseph v. Hammer-Purgstall. *Osmanlı Devleti Tarihi*. Çev. M. Ata (İstanbul, 1985), c. 7, 1827-35. Qınâlizâde Hâsan Çelebî. *Tezkiretü's-Şu'arâ*. Haz. İbrahim Kutluk (Ankara, 1989), c. I, 165. Selânîkî Muştafâ Efendi. *Ta'rîh-i Selânîkî*. Haz. Mehmed İpşirli (İstanbul, 1989), c. I, 181. Fahrettin Kırzioğlu, *Kafkasellerinin Fethi* (Ankara, 1993), 283. Bekir Kütükoğlu. *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri* (İstanbul, 1993), 161.

HISTORIANS OF THE OTTOMAN EMPIRE

C. Kafadar H. Karateke C. Fleischer

Mehmed Süreyyâ. *Sicill-i Osmani* (Istanbul, 1997), 148. Cornell H. Fleisher. *Tarihçi Mustafa Ali Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*. Çev. Ayla Ortaç (Istanbul, 1996), 83. H. Mustafa Eravcı. *Gelibolulu Mustafa Âlî's Nuşret-nâme*. Doktora Tezi (Edinburgh Üniversitesi, 1998), 134-176. Yücel Öztürk. *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe, 1475-1600* (Ankara, 2000), 152.

¹ Qınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, haz. İbrahim Kutluk (Ankara, 1989), c. I, 165.

² Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. C. Uçok (Ankara, 1992), 131.

³ *Şecâ'atnâme*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY 6043, 28b.

⁴ Selânikî Muştafâ Efendi, *Ta'rîh-i Selânikî*, haz. Mehmed İpşirli (Istanbul, 1989), c. I, 181.

⁵ Qınalızâde, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 165.

⁶ H. Mustafa Eravcı, *Gelibolulu Mustafa Âlî's Nuşret-nâme*, Doktora Tezi (Edinburgh Üniversitesi, 1998), 124-167.

⁷ İ.H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (Ankara, 1961), c. 3, 62; Abdurrahmân Şeref, "Özdemiroğlu Oşmân Paşa," *Ta'rîh-i Oşmânî Encümeni Mecmû'ası*, IV/22 (1331/1913), 1359.

⁸ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyâsî Münâsebetleri* (Istanbul, 1993), 125.

⁹ *Şecâ'atnâme*, 153a-155a.

¹⁰ *Şecâ'atnâme*, 188b.

¹¹ Safaviler 992/1584 yılında Qırım Hanı Sa'adet Girây'ın merkezi yönetime karşı başlattığı isyan bağlamında Osmanlılara karşı Dağıstanlıların desteğini alabilmek için Gâzî Girây'ı devlet hizmetine almışlardır. Bu esnada Gâzî Girây ile şahın oğlu Hamza Mîrzâ arasında oluşan dostluk sayesinde Gâzî Girây eski dostu M.Ç.'nin Alamût kalesinden kurtulmasını sağlamıştır. Bk. Râhimizâde İbrâhîm Çavuş, *Gonca-ı Bâğ-ı Murâd*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul, TY 2372, 74b-75b; İskender Münşî, *Ta'rîh-i Âlamârâ-yı Abbâsî (History of Shah Abbas the Great)*, çev. M. Savory (Boulder, CO, 1978), 398-430.

¹² Bekir Kütükoğlu, *a.g.e.*, 151; Abdurrahmân Şeref, "Özdemiroğlu Oşmân Paşa," *Ta'rîh-i Oşmânî Encümeni Mecmû'ası*, IV/24 (1332/1914), 1499-1500.

¹³ Danişmend Gâzî Girây'ın Qırım hanlığına ve M.Ç.'nin Kefe beyliğine atandığını belirtir. Babinger ise muhtemelen olayları ve kişileri karıştırarak 993/1585 tarihine kadar Qıbrıs, bu tarihten sonra da Haleb beylerbeyliğine atandığını söyler. Halbuki bu tarihlerde M.Ç. İran'da bulunmakta idi. Muhtemelen Ağustos 1585 tarihinde Gâzî Girây'a Qırım hanlığı söz verildiği sırada M.Ç.'ye de Kefe beylerbeyliği söz verilmiş veya atama prosedürü burada başlatılmış, ancak M.Ç.'nin Kefe'de görev yapması İran seferi sonrası vuku bulmuş olmalıdır. Bk. Danişmend, *a.g.e.*, 92; Babinger, *a.g.e.*, 130. Kefe beylerbeyleri için bk. Yücel Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe, 1475-1600* (Ankara, 2000), 152.

¹⁴ Ta'liqizâde Mehmed bin Mehmed, *Tebriziyye*, İstanbul Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1299, 52b.

¹⁵ Selânikî Muştafâ Efendi, *Ta'rîh-i Selânikî*, 181. Hasan Çelebi ise onun Haleb'de öldüğünü kaydeder. Bk. Qınalızâde, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 165.

¹⁶ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Oşmânî Yâhûd Tezkire-i Meşâhir-i Oşmâniye* (Istanbul, 1997), 148.

¹⁷ *Şecâ'atnâme*, 3a.

¹⁸ *Şecâ'atnâme*, 4a.

¹⁹ Mehmed Ârif, "Özdemiroğlu Oşmân Paşa Maqâlesine Zeyl: Şecâ'atnâme," *Ta'rîh-i Oşmânî Encümeni Mecmû'ası*, VI/26 (1332/1914), 111-118.

²⁰ *Şecâ'atnâme*, 20b-21b.

Mustafa ERAVCI

Şubat 2006